

Formularul inscripțiilor din Dacia Romană
Rezumat

Drd. Raluca Pop-Chendea

Cuvinte-cheie: formule, *Dis Manibus, hic situs est, ex viso, voto posuit, honore contentus sumptum remisit.*

Cuprins

1. Introducere.....	4
1.1. Izvoare epigrafice.....	4
1.2. Clasificarea izvoarelor epigrafice	5
1.3. Metodologia de cercetare	8
1.4. Selectarea și organizarea bazei de date	10
2. Formularul inscripțiilor funerare	11
2.1. Dimensiune și informație în inscripție.....	11
2.2. Realizarea monumentului funerar	12
2.3. Limbaj și vers.....	14
2.4. Indicatori de început și final în formulare.....	17
2.4.1. Observații preliminare	
2.4.2. Ad quietem sepulcri	
2.4.3. Somnus aeternalis	
2.4.4. Dis Manibus	
2.4.5. Cult funerar	
2.4.6. In Memoriam. Hic situs est	
2.5. Date despre decedat: nume, filiație, origine.....	31
2.6. Prezența grupurilor entice	37
2.7. Cursus honorum.....	40
2.8. Annis/Annos și alternanța lor.....	42
2.9. Aparținători. Collegium fabrum. Menționări.....	43
2.10. Împrejurările morții și semnalarea lor.....	45
2.11. Epitete funerare	46
2.12. Noțiuni de drept funerar.....	51
2.12.1. H.M.H.N.S	
2.12.2. Testamentum Sucidavense	
2.12.3. Alte exemple	
2.13. Locus datus decurionum decreto.....	63
2.14. Observații.....	64

3. Formularul inscripțiilor votive.....	83
3.1 Context religios	83
3.2 Limbaj și stil	87
3.2.1 Particularități.Structuri.....	87
3.2.2 Formule introductive.....	88
3.2.2.1 In honorem Domus Divinae	
3.2.2.2 Deo.Deae	
3.2.2.3 Sanctus.Sancta	
3.2.2.4 Augustus.Augusta	
3.2.2.5 Sacrum	
3.2.2.6 Pro salute	
3.2.2.7 Genio	
3.2.2.8 Numinis Augusti	
3.2.2.9 Dis deabusque	
3.2.3 Indicatori finali.....	98
3.2.4 Indicații divine.....	103
3.3 Divinități și epitete.....	109
4. Formularul inscripțiilor onorifice	169
4.1 Istoric bibliografic.....	169
4.2 Titulatura împăraților decedați	170
4.3 Nume și titulaturi imperiale.....	172
4.3.1 Imperator	
4.3.2 Caesar	
4.3.3 Augustus	
4.3.4 Consul	
4.3.5 Tribunicia potestas	
4.3.6 Pontifex maximus	
4.3.7 Pater patriae	
4.3.8 Supranume onorifice	
4.3.9 Censor.Proconsul	
4.3.10 Epitete imperiale	
4.4 Expresii laudative ale particularilor.....	179
4.5 Formule complementare	182
4.6.1 Devotus numini maiestatique eius	
4.6.2 Locus datus decurionum decreto	
4.6.3 Ob merita.Posuit libens	
4.5 Formule financiare.....	185
• ex aere conlato	
• dupla sportula	
• honore contentus sumptum remisit	
4.8 Dedicanți și onorați.....	187
4.9 Observații.....	189
5. Formularul inscripțiilor de construcție.....	198
5.1 Sistemul piramidal și responsabilitățile edilitare.....	199

5.2 Categoriile sociale și acte de evergetism.....	201
5.3 Tipuri de construcții atestate.....	203
5.4 Vocabularul lucrărilor de construcție.....	209
6. Concluzii.....	225
Bibliografie.....	228

Provocarea de a realiza un studiu axat pe formularul epigrafic din Dacia romană a părut a fi, la prima vedere, un demers, dacă nu simplu, cel puțin ușor de abordat, cu atât mai mult cu cât limba latină nu-mi era străină. Aprofundarea subiectului m-a adus însă în fața unui formular neașteptat pentru un mediu provincial (formule complexe, inedite chiar, epitafuri poetice, etc.).

S-a constatat însă, în cea mai mare parte, un model stereotip, pe care fiecare tip de inscripție îl urmează mai mult sau mai puțin. Spre exemplu, majoritatea inscripțiilor funerare prezintă, ca și indicator de început, o invocație a Zeilor Mani, însă există numeroase exemple cu inscripții funerare ce debutează *ex abrupto*, direct cu menționarea numelui decedatului, acest tip de formulare considerându-se a fi, din punct de vedere cronologic, printre primele formulări de adresare folosite¹. Deși în unele cazuri formularul epigrafic din Dacia trebuie considerat a fi unul generos, totuși trebuie sesizată absența unor formule sau expresii des întâlnite în Imperiu și în alte provincii romane. Și aici mă refer la formule de genul *impensam funeris* sau *locum sepulturae funeris impensam*, formule care deși sunt comune, totuși nu sunt atestate pe teritoriul Daciei în contextul unei formulări funerare. Se observă însă prezența -în două atestări-, a formulei *locus datus decurionum decreto* într-un context funerar, ceea ce transformă ceea ce era inițial o inscripție funerară, într-una comemorativă, având în vedere că *locus sepulcrum* aparținea spațiului public și nu unui cimitir.

În ceea ce privește analizarea formularului votiv, trebuie menționate preponderența formulelor *ex visu, somno monitus* (aproximativ 51 de atestări), comparativ cu alte provincii, dar și existența în formularul epigrafic votiv a unor expresii ce fac trimitere la anumite dispoziții testamentare (*testamento libens merito solvit*), precum și prezența în cadrul aceluiași formular a unor expresii insolite, ca rezultat a confluenței mai multor tipuri de formulări. Spre exemplu atestarea formulei *ex votum* sau *votum posuit*, precum și

¹ M.T.Raepsaer-Charlier, *Hic situs est ou Dis Manibus*, în AC, 2002, p.221.

utilizarea formulele *votum benemerenti posuit* sau *benemerenti posuit*, care este neobișnuită în acest context.

Formularul onorific urmează tiparul caracteristic (numele persoanei onorate la nominativ, menționarea persoanei sau a comunității care a dispus lucrarea, urmată de formula finală, mai precis de motivele pentru care personajul în cauză a fost onorat. Acestea pot fi exprimate fie printr-un substantiv în cazul dativ, în apozitie cu personajul onorat (e.g. în cazul particularilor *patrono dignissimo*), fie –în cazul onorării unui împărat- prin expresii apozitionale corelate cu persoana care a realizat actul de *dedicatio* (*devotus maiestatique eius*). În ceea ce privește formulele complementare, referitoare la informații pecuniare, sunt de menționat singurele atestări ale formulelor *honore contentus sumptum remisit* și *sportula*, care, alături de restul formulelor din sfera financiarului, reprezintă indicatori generici cu privire la costurile realizării unei inscripții, detaliile financiare explicite lipsind cu desăvârșire.

În ceea ce privește vocabularul de construcție, se constată o prevalență a lucrărilor de reconstrucție ca urmare a degradării în timp, pentru Dacia formula caracteristică fiind *vetustate dilapsum/conlapsum*, deși există atestări ale altor formule folosite în același scop: *per seriem temporum conlapsam*², *longa vetustate corruptum*³, *incuria longi temporis destitutus*⁴. Deși indicii cronologici ai acestor formule sunt mai târzii decât cei ai formulei *vetustate dilapsum* din Dacia, se constată că formularul epigrafic, cel puțin cel din Dacia, urmărea aproape cu exactitate modelul standard specific fiecărui formular (fie el funerar, votiv, onorific sau de construcție), evitând însă unele complicații lingvistice, a căror folosire nu era la îndemână. Dacă este luată în calcul estimarea lui Carroll conform căreia doar 10% dintre bărbații adulți din provinciile vestice erau, în primele secole, ”literați”⁵, atunci înseamnă că inscripțiile erau înțelese în linii mari, și asta datorită scrisului monumental și a abrevierilor standard pentru varietăți de termeni și expresii, pe care un ”literat limitat” le putea desluși. Alăturarea diferită a abrevierilor, folosirea lor într-un context diferit, sau scrierea lor completă și nu abreviată, putea să facă textul epigrafic incomprehensibil, din aceste considerente preferându-se un vocabular bazat

² CIL VI, 31556.

³ CIL VIII, 2660.

⁴ CIL XIV, 135.

⁵ M. Carroll, *Spirits of the Dead. Roman Funerary Commemoration in Western Europe*, Oxford University Press, New York, p.54.

pe anumite formule și expresii stereotipice, care să nu creeze disjunții în înțelegerea mesajului epigrafic.

În consecință, formularul inscripțiilor din Dacia urmează convenționalitatea și rigurozitatea modelului roman, cu mici excepții. În ceea ce privește realizarea unei analize din punct de vedere cronologic a inscripțiilor, aceasta se impune doar prin coroborarea rezultatelor cu cele din alte provincii (în cazul formulelor care au beneficiat de o analiză și în alte provincii, a fost posibilă o comparație ”cronologică” a formularului, de cele mai multe ori indicii cronologici pentru alte provincii identificându-se cu rezultatele analizei formulelor din Dacia). În lipsa unor referințe a formularului epigrafic, cel puțin la nivelul unei alte provincii, demersul în stabilirea cronologiei anumitor formule trebuie să fie caracterizat de prudență, cu atât mai mult cu cât particularitățile provinciale sociale sau religioase se manifestă și în vocabularul epigrafic, astfel că, pe lângă analizarea lor ca ”produse” intrainseci ale provinciei, este necesară și o corelarea a lor la scara Imperiului